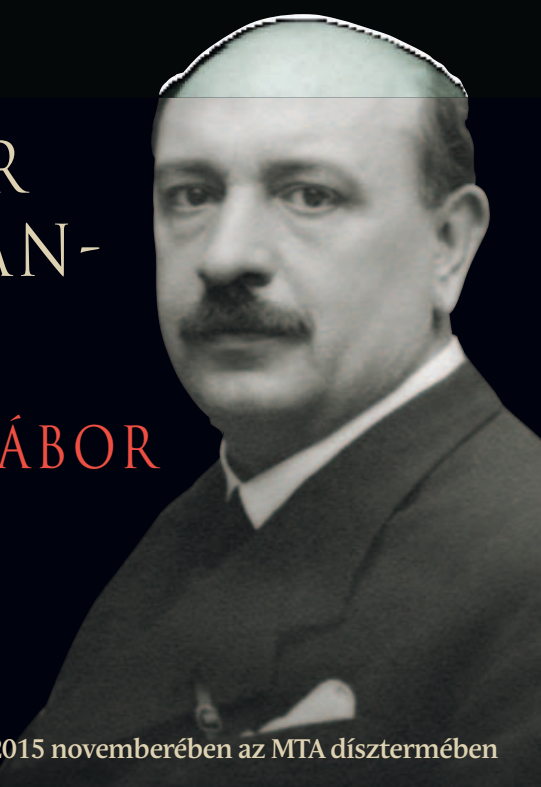

TÖRTÉNETTUDOMÁNY VAGY TÖRVÉNYSZÉK?

MÉG
EGYSZER
A HÓMAN-
PERRŐL

UJVÁRY GÁBOR

Ungváry Krisztián 2015 novemberében az MTA dísztermében tartott előadásában, majd a BBC History 2016. januári, illetve – az előbbi munkát ismételve-kiegészítve – az MTA *Law Working Papers* 2016/1. számában sarkos kijelentésekkel és szokatlan hévvel támadta Hóman Bálintot. Az ellene 1946-ban lefolytatott népbírósi eljárást gondatlannak, annak döntését túlságosan engedékenynek érezte, mivel szerinte nem vette kellő súllyal figyelembe Hóman népellenes bűneit.

A *Rubicon* eddig két alkalommal foglalkozott a Hóman-perrel (2011/7. és 2015/4. számában), másodszor már azután, hogy annak újratárgyalásán 2015. március 6-án a Fővárosi Törvényszék – elsőfokú, jogerős döntésével – bűncselekmény hiányában felmentette az egykori vallás- és közoktatásügyi minisztert a háborús bűntett alól, s egyben hatályon kívül helyezte az 1946-ban meghozott népbírósi ítéleteket. Utóbbi tény Ungváry tanulmányaiban „több mint sajátosnak”, logikájában „nehezen követhetőnek” tartja és megkérdőjelezi. A Hóman-perrel a *Rubicon*-ban korábban író Ujváry Gábor veszi górcső alá Ungváry érveit.

Ungváry Krisztián lényegében azal vádolja a szerinte notórius hazudozó Hómant, hogy a nyilasokkal versengve támogatta az antiszemita törvényeket, és egyik előidézője volt 1944-ben a holokausztnak. Hóman bűneit nem lehet relativizálni – állítja –, s mivel engem név szerint is említ azok között, akik erre kísérletet tesznek, úgy érzem, kötelességem ez ügyben ismét megszólalni. Annál is inkább, mivel Kovács M. Máriával és másokkal vitatkozva már korábbi cikkeimben felhívtam a figyelmet arra, hogy az indulatból táplálkozó, az ellenőrizhető adatokat tetszés szerint kifordító és interpretáló, néha még akár azok tudatos félremagyarázásától sem visszariadó történetírás miféle veszélyeket hordoz, és semmiképpen sem a fontos történelmi problémák tisztázásához, sokkal inkább ideológiai és politikai viták kirobbanásához vezet.

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Mindig vallottam: ha valaki annyira biztos az általa elmondottak vitathatatlan-ságában és szentségében, hogy semmiféle disputát sem tolerál és kizárólagosságra törekszik, ne válassza a történész mesterségét. Ennek ugyanis az az egyik alapja, hogy elfogadjuk: az abszolút igazságot – emberi esendőségünk és világnézeti vonzalmaink miatt – képtelenek vagyunk szabatosan és egymagunk megállapítani. Sokféle, egymással feleselő részizagság létezik, emiatt – ha a saját nézeteim iránti megértést kívánok – mások érzékenységét is szükséges tolerálni. Egy historikus dolga ugyanis nem az ítélezés, hanem az egykor történtek tényeken alapuló, minél precízebb körülírása.

Ezért a saját kutatási területemre vonatkozóan nem vallhatom azt, amit jó néhány történész, akik az utóbbi esztendőkből a Horthy-korszak megítélése kapcsán lassan visszatérnek ahhoz a szemlélethez, amelyet Andics Erzsébet az *Ellenforradalom és bethleni konszolidáció* című, három kiadásban, több tízezer példányban megjelent broszúrájában 1946-ban megalapozott. Andics kánonná vált látásmódja meghatározta az 1950–60-as esztendő történetírását.

Az 1970-es évek végétől azonban már szabadabban és objektívebben lehetett írni a két világháború közötti időszakról, ám ma mégis úgy tűnik, korai volt az efelett érzett örömünk. Nem tartom túlzónak kijelentésemet: az 1980-as években sok szempontból őszintébben és sokrétűbben lehetett közeledni a magyar történelem ezen időszakához – benne Hóman személyéhez –, mint napjainkban, amikor ha valaki nem ítéli el szinte mindenestől a „Horthy-rendszer”, és nem kizárólag az antiszemitizmus (valóban létező és súlyos) problémája felől közelít ahhoz, könnyen megütheti a bokáját. Vagy a másik szélsőség felől szemlélve: ha nem isteníti azt, szintén rosszul járhat.

A „Horthy-korszak mérlegét” egyedül az utóbbi szempont szerint, az antiszemitizmus alapján megvonó – azonkívül mást ebben a negyedszázadban említésre érdemesnek sem tartó – Ungváry Krisztián Hóman-perrel kapcsolatos állásfoglalása nemcsak amiatt elgondolkodtató, mert rendkívüli szenvedéllyel és magabiztossággal, kioktató hangnemben és ex katedra kijelentésekkel csepüli Hómant, akit a magyar antiszemita mintapéldányaként jellemez. Sokkal inkább azért, mert alig esik benne szó arról, ami a címében megadott téma (*Hóman Bálint népbírósi pere*). Ungváry ugyanis többször hangsúlyozza, hogy nem arról kíván szólni, mi szerepelt a perben, hanem arról, ami nem. Hóman általa is elismert, kétségkívül létező érdemeit és erényeit sem óhajtja taglalni, kizárólag a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját elemzi, általa megfellebbezhetetlennek vélt állításokat sorakoztatva egymás mellé. Véleményem szerint meglehetősen egyoldalúan, rengeteg csúsztatással és téves adattal.

Ezekre szeretnék a következőkben – jórészt a kronológiát követve – rámutatni, mivel meg vagyok győződve arról, hogy az általam is kritikusan bemutatott Hómant, de bárki mást sem lehet feketén-fehéren megítélni, eredendően gonosznak beállítani, ahogyan Ungváry teszi. A források nem általa kiválasztott csoportjának előtérbe állításával ugyanis egy teljesen más ember képe mutatkozna előttünk, mint amit ő felvázolt. Nem erről szeretnék azonban szólni, csupán Ungváry tévedéseit kívánom korrigálni. Nem olyan élesen fogalmazva, miként ő tette, amikor Hóman hazugságairól beszélt, s azokkal szemben az egyedüli igazságot hirdette. Ez azért is szükséges, mivel jól tudjuk, hogy az orvoslásban a rossz diagnózis, a termé-

szettudományokban egy téves teória mihez vezethet. Jó lenne, ha ezt a törtenészek ugyanúgy szem előtt tartanák, és elképzeléseiket nem prekonceptiók vagy elméleti konstrukciók alapján, hangzatosan, ám tárgyak mélyebb vizsgálata nélkül közölnék, hanem alapos forrásfeltárás után. Nem az érzelmeik, hanem az – elérhetetlen, de elvont célként mégiscsak kitűzhető – objektivitás és a józanság igénye vezetné őket. Nem igazságtévők kívánnának lenni, hanem a körülményeket lehetőleg több oldalról, behatóan vizsgáló kutatók.

A NUMERUS CLAUSUS

A numerus clausus (zárt szám) a felsőoktatási intézményekbe fölvehető hallgatók számának korlátozását jelenti, ilyen értelemben Magyarországon – és a világon sokfelé – mindmáig működik. 1920-ban Magyarországon több szempontból is szükséges volt a bevezetése. A vesztes világháborút követő gazdasági összeomlás, a háború után az egyetemekre és a főiskolákra tóduló fiatalok tömege, a Kolozsvárról és Pozsonyból Budapestre, majd 1921-ben Szegedre, 1923-ban Pécsre menekült tudományegyetemek – és más Magyarországra költözött felsőoktatási intézmények –, az elszakított országrészekből a magyar anyanyelvű értelmiség nagy részének Magyarországra menekülése sürgették annak meghozatalát. Magyarország ugyanis képtelen lett volna annyi értelmiségit eltartani, amennyi képzésére a jelzett okok miatt hirtelen igény mutatkozott. Még békeidőben is, nemhogy egy súlyos, a megmaradt állam létét veszélyeztető gazdasági helyzetben.

A numerus clausus első, parlament elé terjesztett javaslatában még szó se volt a zsidóság arányának visszaszorításáról, ám az utca – elsősorban a Tanácsköztársaság következtében radikalizálódó ifjúság, a revánsszellemben újonnan alakult egyetemi egyesületek – és számos parlamenti képviselő nyomásának engedve a hosszas huzavona után, 1920 szeptemberében elfogadott törvénycikk (1920: XXV. tc., módosítva: 1928: XIV. tc.) mégis elsősorban – de nem kizárólag – a zsidók egyetemi felvételének lehetőségét korlátozta. Még akkor is, ha a zsidó vagy az izraelita kifejezés nem is szerepelt benne, s a törvény csak a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra, illetve a jogakadémiákra vonatkozott.

Az 1910-es évek elején a zsidók aránya még több mint 25%, 1920-tól kez-

dődően már csak 10% körüli volt a teljes egyetemi és főiskolai hallgatóságban (országos arányszámuk 6%-ra rúgott, a numerus clausus ennek betartását írta volna elő). A törvény 1928-as módosítása következtében ugyan némileg növekedett a számuk (1928/29: 8,8%; 1932/33: 12,5%), 1933-tól azonban folyamatosan csökkent (1933/34: 11,6%; 1934/35: 9,7%; 1935/36: 8,3; 1936/37: 7,4%; 1937/38: 6,2%; 1938/39: 3,9%; 1939/40: 3,2%; 1940/41: 3,1%; 1941/42: 2,9%; 1942/43: 2,7%). Hómannak a numerus clausus megszületéséhez egyáltalán nem, a zsidóság 1930-as évekbeli arányának fokozatos csökkentéséhez viszont tényleg volt köze.

Az elsődleges felelősség mégsem az övé volt. A numerus clausust ugyanis több tényező következményeként szigorították. Ebben a főszerepet az értelmiségi munkanélküliség – elsősorban a gazdasági világválság miatti – növekedése, az egyetemi bajtársi egyesületek (mindenekelőtt a Turul és a Hungária) ez irányú nyomásgyakorlása, illetve az antiszemitizmus Kelet-Közép-, de egész Európában is megfigyelhető erősödése játszotta. Fontos azt is leszögezni, hogy az állampolgári jogegyenlőséget valóban sértő numerus clausus ellenére a felsőoktatásban részt vevő zsidó hallgatók aránya 1937/38-ig meghaladta a zsidók országos arányszámát. Utóbbi ráadásul fokozatosan csökkent: 1930-ra 5,1%-ra, 1941-re – annak ellenére, hogy a visszacsatolt területek zsidósága némileg emelte a trianoni Magyarország zsidóságának arányát – 4,9–5%-ra. Sokkal drasztikusabb volt azonban a csökkenés a zsidó gyermekek és fiatalok – így az egyetemisták – számában. 1920-ban a 6 éves aluliak körében még 4,1%, 1930-ban már csak 2,9% volt a zsidók aránya. Az elemi iskolák tanulói között 1920/21-ben 4,4%, 1935/36-ban azonban már csak 2,5% volt az izraelita. A fiatalabb korosztályokon belüli arányuk tehát folyamatosan csökkent.

Azt kijelenteni – ahogyan Ungváry Krisztián teszi –, hogy Hóman már 1932-ben „utasította az egyetemeket, hogy a felvételeknél szigorúbban járjanak el”, illetve 1933 őszén javasolta a középiskolákban a numerus clausus bevezetését, valamint hogy az intézkedései következtében 1937-re 3,9%-ra esett a felsőoktatásban a zsidók aránya, ám ezen adatok – Hóman nagy szerencséjére – még nem álltak a népbírósi tagjainak rendelkezésére, többszöri csúsztatáson alapul.

1. Az első két állítását Ungváry – Kovács M. Máriának mondva köszönetet az

adatért – egyazon dokumentumra hivatkozva teszi, miközben két különböző időpontot ad meg. Hóman 1933. november 9-én a képviselőházban mondott beszédében azonban szó sem volt a numerus clausus szigorításáról vagy arról, hogy azt a középiskolákban is bevezessék. Azt azonban valóban kijelentette, hogy az 1928-ban módosított (nem pedig az 1920-as) numerus clausus törvény alkalmazását megköveteli. Egy hivatalban lévő miniszternek azonban nem róhatjuk föl, hogy egy hatályos törvencikk betartásának szükségességét hangoztatja.

2. Nem 1937-re, hanem 1938-ra csökkent a zsidók aránya az egy évvel korábbi 6,2%-ról 3,9%-ra. Csakhogy 1938. május 14-től nem Hóman Bálintnak, hanem Teleki Pálnak hívták a vallás- és közoktatásügyi minisztert, így – a közben elfogadott első zsidótörvény mellett – ő, nem pedig az elődje volt felelős ezért. (A felvételi keretszámokat, azon belül a zsidók arányát évről évre a miniszter határozhatta meg, némi mozgásteret hagyva az egyetemeknek.) Ez az arányszám aztán Hóman tárcavezetésének további szakaszában (1939. február 16-tól 1942. július 3-ig) jelentősen nem módosult. 1942-ben már az utóda, Szinyei Merse Jenő döntött a következő tanévi keretszámról.

3. Az M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal nemzetközileg is elismert intézmény volt, amely – számos kiadványa mellett – 1930-tól minden évben kiadta a nagy példányszámban megjelenő *Magyar statisztikai zsebkönyvet*. Feltételezem, hogy a népbírók tagjai – vagy legalább néhányan közülük – nem voltak annyira tájékozatlanok, hogy ezek létezéséről ne tudtak volna. A zsebkönyvekben mindig megtalálhatóak voltak azok az adatok, amelyek alapján a történészek napjainkban is beszámolnak a zsidók felsőoktatásán belüli arányáról.

Hogy Hóman mindezzel – miként Ungváry az Akadémián mondta – „egy részt hozzájárult ahhoz, hogy a magyar felsőoktatást elöntse a hülyék áradata, másrészt megfosztotta az országot elitjének egy részétől”, megint csak súlyos és valótlan kijelentés. Ezzel ugyanabba a hibába esik, amit másoknál kárhoztat, hiszen durván általánosítva megállapítja, hogy a nem zsidó hallgatók „hülyébbek” voltak a zsidóknál. Úgy hiszem, fölösleges bizonygatnom, hogy ez a „fordított antiszemitizmus” milyen veszélyeket hordoz. Még akkor is, ha Ungváry dokumentumokkal igyekszik mindezt alátámasztani. Két aktára hivatkozik. Az egyik szerint „a pécsi tudományegyetem jog- és

HÓMAN BESZÉDE A NUMERUS CLAUSURÓL A KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSÉN 1933. NOVEMBER 9.

„A diákságnak ez az arányszáma [...] a későbbi évek folyamán módosul. Módosul azért, mert az ifjúságnak egy része a második, harmadik évben tényleg kiesik. [...] Kiesett egyrészt azért, mert a zsidó ifjúság a szülők foglalkozása következtében sokkal erősebb szelekció alapján jut, mert kisebb számban vétetnek fel az egyetemre, tehát jobbra jeles tanulók vétetnek fel, a keresztény ifjúságnál pedig a gyengébbek is felvétetnek.

Ez az egyik, de a kisebbik ok: a fontosabb [...] ezeknek a keresztény ifjúságnak nehéz szociális és gazdasági helyzete. [...] Ezen az általánosan segíteni, amit az ifjúság ma tőlem követel, hogy én most zárjam le az egyetem sorompóit minden zsidó hallgató előtt olyképpen, hogy amíg helyre nem áll az arányszám, ne vegyünk fel zsidó hallgatókat, nem lehet. A segítség módja egészen más. Elsősorban egy erőteljes középiskolai és egyetemi felvételi szelekció gyakorlása [...], másrészt pedig az ifjúságnak szociális és gazdasági alátámasztása.”

(Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai Budapest, 1938, 530–531. o.*)

államtudományi karára az 1935/36-os tanévben legalább hat személyt vettek fel pótérettségivel, négy személy pedig bukott érettségivel is folytathatott ugyanott tanulmányokat. Természetesen egyikük sem volt zsidó vallású.” Mindezzel csak az a gond, hogy az a kötet, amelyet Ungváry említ – maga nem is látta, hiszen Zeidler Miklósnak mond köszönetet az adatért –, attól függetlenül regisztrálta a felvételi kérelmeket, hogy valaki megkezdte-e a tanulmányait, és 1935/36 két félévéből 369, illetve 99, azaz összesen 468 személy adatait tartalmazza. Ebből 36-an szerepeltek pótérettségivel – közülük öten izraeliták voltak –, hat főnél (öt római katolikus és egy izraelita) bukott érettségit regisztráltak, egynél pedig (izraelita) „javításra utasítva” bejegyzést olvashatunk. A forrás tehát másról szól, mint amit Ungváry állít.

A másik hivatkozással sincs több szerecsénye. Kovács M. Mária *Törvénytől sújtva* (Budapest, 2012) című kötetének 206–207. oldalán – írja jegyzetében Ungváry – „a budapesti orvosi kar kapcsán 1928–1929 között 30 jelesen érettségizett

zsidó jelentkező elutasítását és 189 elégséges, illetve 115 bukott »feltehetően nem zsidó« felvételt említ”. Eltekintve attól, hogy ez nem is Hóman minisztersége idejében történt, Kovács M. Mária – egyébként forráshely megjelölése nélküli – utalása is komoly félreértésen alapul.

Kovács M. gyaníthatóan a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvoskar tanácsülési jegyzőkönyvének adatsorára célt, ebben azonban egyáltalán nem szerepel a felvételre ajánlottak vallása. Azt viszont megtudjuk, hogy a miniszter a karra összesen 220 fő felvételét engedélyezte (ez jóval kevesebb, mint a Kovács M. által említett 304 elégséges és bukott felvett, nem is beszélve a jobb eredményt elérőkről), a fakultás viszont 247 folyamodványt fogadott el. Ebből 66-an jeles, 66-an jó, 115-en pedig elégséges érettségivel rendelkeztek. Ugyanakkor 30 jeles, 48 jó és 74 elégséges érettségizettet utasítottak vissza. Bukottak egyáltalán nem jelentkezték, ezt érvényes érettségi híján fölöslegesen is tették volna. Azaz valóban 30 jeles érettségizettet utasítottak vissza, de egyáltalán nem biztos, hogy valamennyien zsidók voltak. És tényleg 189 elégséges jelentkezőt, de közülük csak 115-öt vettek föl, az ő vallásukról azonban szintén nem értesülünk.

Kovács M. Mária tehát nemcsak egyszerűen nem említi az adatokat, a 115 elégséges eredménnyel felvettből nála bukottak lesznek, a 189 folyamodóból pedig felvettek, ráadásul a forrásban nem szereplő vallási hovatartozást is biztos kézzel megadja. Adatait mindenféle kételkedés nélkül veszi át Ungváry, miközben már a Kovács M. által említett 304 elégséges és bukott felvett is gyanút kellett volna, hogy keltsen, hiszen ekkoriban a négy tudományegyetem valamennyi évfolyamára mindössze kb. 2000 fő járt, az érettségi pedig alapfeltétele volt a felsőfokú tanulmányoknak.

Egyébként a budapesti orvoskar ugyanezen ülésén szóvá is tették, hogy „a sok elégséges hallgató felvétele a jeles érettek rovására sem az egyetemi oktatás színvonalának, sem az országnak nem érdeke”. Emögött pedig csakugyan az állt, hogy a jeles érettségizettek többsége zsidó volt, amivel a korszakkal foglalkozó érdeklődő is tisztában kell legyen, az adatok manipulálása nélkül is. Az pedig meglehetősen sajátos eljárás, igazi módszertani bravúr, hogy Ungváry olyasmivel bővíti Hóman bűnlíráját, amihez az égvilágon semmi köze sem volt. Megjegyzése pedig – a „jelenség tehát már Hóman minisztersége előtt is

tömeges méretű volt” – a szándéka elle- nére is inkább Hóman védelmét szol- gálja, mint felelősségét bizonyítja.

Ungváry azt is nehezményezi, hogy Hóman semmiféle intézkedést nem tett az egyetemi társadalmi egyesületek – főleg a tanévek elején – rendszeresen ismétlődő, antiszemita hecsei, zsidóvé- rései ellen, és egyetleneg hűzöngő diá- kot sem zárt ki emiatt a felsőoktatásból. Igazából Hóman számtalanszor elítélte ezeket az akciókat, sűrűn figyelmeztette az ifjúságot a rend fenntartásának szük- ségességére. Arra pedig, ha akarta volna, sem lett volna lehetősége, hogy diáko- kat zárjon ki az egyeteméről vagy a fő- iskolákról, ugyanis ezek az intézmények feltétlenül őrizték autonómiájukat, benne a hallgatók eltanácsolásának jogát. Ez esetben tehát a rektorokat kel- lene kárhóztatnia – akik sajnos szintén cselekvőképtelenek voltak, hiszen egy- egy hangadó eltávolítása csak olaj lett volna a tűzre, még inkább rontotta vol- na az egyetemek működőképességét.

AZ ÉRTELMISÉGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Az értelmiségi munkanélküliség felszámolására indult programról joggal nyilatkozta Ungváry, hogy szervesen kapcsolódott Hóman tevékenységéhez. Állításának második fele viszont már sántít, hiszen az 1938-ig nem elsődlegesen a zsidóság diszkriminációját jelentette. Fő célja nem az volt, hogy az értelmiségi ál- lásokban a zsidók helyett keresztényeket alkalmazzanak, hanem az, hogy a mun- ka nélküli értelmiségieket valamilyen ál- láshoz juttassa. Az már más kérdés, hogy míg az állami értelmiségi pályák – melyeket hagyományosan a keresztény ér- telmség töltött be, zsidókat alig enged- tek ide – teljesen telítettek voltak, a sza- bad (közülük is elsősorban a gazdasági) értelmiségi foglalkozások – amelyek ese- tében a zsidók erősen felülreprezentál- tak voltak – a harmincas évek közepétől kezdődő, újbóli gazdasági fellendülés kö- vetkeztében jóval több munkaerőt tud- tak felszívni, mint korábban. Így a szinte kizárólag keresztény munka nélküli ér- telmségiek útja elsősorban ebbe az irányba vezetett, ami nyilván csökken- tette az ottani (relatív) zsidó túlsúlyt.

Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek M. Kir. Kormánybiztossága – az 1937-ben létrejött miniszteri biztosi pozíció kormánybiztosivá változtatásával – valóban Hóman előterjesztésére, a minisztertanács 1938. február 25-i ülésének döntése alapján jött létre és Hóman felügyelete alá tartozott. Mind-

erről az 1938. április 13-án kihirdetett 2323/1938. M. E. sz. rendelet határozott, amelyben egyetlen szó sem szerepel arról, hogy a szabályozás a zsidóság ellen irányulna.

A hivatal feladata csak 1938 novem- berétől – amikor Hóman nem is volt mi- niszter – lett a zsidótörvények végrehaj- tásának ellenőrzése: mindebbe tehát Hómannak nem sok beleszólása volt. A kormánybiztosságot 1938-tól 1943-ig vezető Kulcsár Istvánt az 1938. novem- ber 16-i minisztertanácsi ülés határo- zata alapján vonták be a „zsidókérdésben tervbe vett intézkedések” teljesítésébe, mivel „szakszerű tapasztalatokat szer- zett e téren”. Az ekkoriban már erősen antiszemita Kulcsár egyébként 1919-től dolgozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, és 1937 májusának elején lett az értelmiségi munkanélkü- liség ügyeinek miniszteri biztosa (a val- lás- és közoktatásügyi miniszter 1937. évi 4626., illetve 7864. sz. rendeletei alapján), majd innen került a kormány- biztosi méltóságba.

A ZSIDÓTÖRVÉNYEK

Ehhez a problémához kapcsolódik Ung- váry Krisztián számos írásában kifejtett tézise, mely szerint az első zsidótörvény (1938: XV. tc.) „ősforrása” a Hóman által 1938. február 25-én a minisztertanács- nak benyújtott *Beszámoló az értelmiségi munkanélküliség leküzdése érdekében megvalósítandó, valamint folyamatban lévő intézkedésekről* volt. Ezzel szemben Hóman 38 pontos javaslata semmiben sem előlegezte a zsidótörvényt. A kabi- net ülésén annak 19. pontjával kapcsola- ban Darányi Kálmán miniszterelnök proponálta, hogy „a jövőben közmun- kákban, közszállításokban és az előbb említett egyéb kedvezményekben csak az részesülhet, aki igazolja, hogy bizonyos számú keresztény munkaerőt máris fog- lalkoztat vállalatában”. Tehát elsősorban a zsidó kézben lévő vállalatoknál a ke- resztények száma növelésének szükség- ségéről, nem pedig valamiféle zsi- dókóta megállapításáról döntöttek – és nem Hóman, hanem Darányi kérésére.

Az 1938. február 25-i előterjesztés he- lyett néhányan újabban egy másik, ugyancsak neki tulajdonított, február 1- jei iratot citálnak. Ezzel csak az a baj, hogy már Hóman szerzősége is erősen vitatható, hiszen a Szálasi-per anyagá- ban nem a rá vonatkozó dokumentu- mokban, hanem a „szélsőjobboldal törté- netére vonatkozó vegyes iratok” között található. Hóman terjedelmes hagyaté- kában sem bukkantam hasonló feljegy-

zésre, de a tervezet stílusa, problémafel- vetése sem az ő elképzelését tükrözi. Rá- adásul a benne megfogalmazott javasla- tok közül szinte semmi sem került bele az első zsidótörvénybe, amelynek szer- kesztése a másokra nemigen hallgató Imrédy Bélának tulajdonítható – mint azt perének kiadott anyagából is tudjuk.

Ennek ellenére változatlanul többen hangoztatják, hogy Hóman szövegezte és terjesztette az országgyűlés elé az első zsidótörvényt, holott annak megfo- galmazásához, benyújtásához semmi köze sem volt. A zsidótörvényt nem Hóman, hanem Imrédy – a törvényt az ő miniszterelnöksége alatt fogadták el –, Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, il- letve Kovács Alajos statisztikus fogal- mazta. Ugyanakkor nyilvánvaló – bár erre vonatkozó akták nem maradtak fenn –, hogy Hóman szerepet játszott a két zsidótörvény előkészítésében. Mi- niszterként nem is tehetett volna más- ként, hiszen ezek a rendelkezések az ő tárcáját érintették a leginkább. Sokak ál- lításával ellentétben azonban a zsidótör- vény parlamenti előadója sem Hóman, hanem vitéz Balogh Gábor volt. Rendkívül hosszú vitájához Hóman hozzá se szólt. (Mindez igen könnyen ellenőriz- hető, hiszen a korabeli országgyűlési iro- mányok és naplók, valamint a minisz- tertanácsi ülések jegyzőkönyvei az inter- neten is elérhetőek...)

A második zsidótörvény (1939: IV. tc.) kidolgozásakor Hóman nem volt minisz- ter. Ungváry szerint még tisztázandó, hogy Hóman milyen szerepet játszott annak előkészítésében a kormány zsidó- bizottságának tagjaként. Teljesen egyet- értek vele, ám az iratok nagy részének elpusztulása miatt kétséges, hogy Hóman ez irányú ténykedését ki tudjuk- e kellő mélységben deríteni. ☒ maga is ellentmondásosan nyilatkozott erről a perében. (Ez nem okvetlenül az Ungváry szerinti hazudozásának volt a követke- menyé. Sokkal inkább annak, hogy való- ban rengeteg testületben töltött be sze- rept, s tudjuk, hogy emlékeztünk sok- szor rövid távon is cserben hagy minket. Egy olyan, sokat szereplő, mindenféle pozícióban lévő embernél, amilyen Hóman volt, ez még inkább így lehetett.)

Annyit azonban biztosan tudunk, hogy Hóman 1938 februárjában a Nem- zeti Egység Pártjának (NEP) pártvezérhe- lyettese lett, s ebben a minőségében ke- rült a zsidóbizottságba, amely 1938. no- vember 18-án jött létre, Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter elnökleté- vel. (Hómanról ekkoriban azt híresztel- ték, hogy a kormánypárt elnöke lesz, ám

A PESTI NAPLÓ TUDÓSÍTÁSA A ZSIDÓBIZOTTSÁG ELSŐ, 1938. NOVEMBER 18-I ÜLÉSÉRŐL

„A Nemzeti Egység Pártjának úgynevezett zsidóbizottságát péntek délután 5 órára hívták össze az Esterházy utcába. A bizottság ülésére megérkezett Imrédy Béla miniszterelnök is, valamint Kultsár István miniszteri tanácsos, aki kormány megbízás folytán a gazdasági és társadalmi élet egyensúlyának biztosításáról szóló törvény végrehajtását ellenőrzi.

A bizottság csonka volt, mert hiszen vitéz Balogh Gábor, aki legutóbb az előadó szerepkörét töltötte be, közben kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, Lossonczy Istvánt pedig főispánná nevezték ki.

A pártelnökség vitéz Balogh Gábor helyére Megay-Meiszner Károlyt, Lossonczy István helyére pedig Hóman Bálint volt kultuszminisztert hívta meg. Hóman és Megay-Meiszner részvételével kezdődött meg a tanácskozás [...]

Magánértesülésünk szerint a bizottság ülésén nem alakult ki egyöntetű nézet. Mecsér Andrással és Mocsáry Dániellel szemben, akik – noha éppen Mecsér András üdvözölte annakidején »májusi esőként« Darányi Kálmán törvényjavaslatát és az abban foglalt 80:20 százalékos megoldást – a leghatározottabban a törvény többszámú és az arányszámot is érintő szigorítása mellett foglaltak állást, a többi felszólaló figyelemmel volt a zsidótörvény végrehajtása körüli eddig szerzett gyakorlati tapasztalatokra is. A vitában majdnem valamennyi bizottsági tag részt vett. Határozatot nem hoztak.”

(A NEP zsidóbizottsága ülést tartott. *Pesti Napló*, 1938. november 19. 5. o.)

A PESTI NAPLÓ TUDÓSÍTÁSA A NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA 1938. DECEMBER 22-I, A MÁSODIK ZSIDÓTÖRVÉNY JAVASLATÁRÓL TARTOTT ÉRTEKEZLETÉRŐL

„Az igazságügyminiszter végül kérte a párt tagjait, hogy általánosságban vegyék tudomásul és fogadják el a törvényjavaslatot, amelyet ebben az esetben a kormány a Ház holnapi ülésén beterjeszt.

Hóman Bálint pártvezér-helyettes azt javasolta, hogy a párt közgazdasági, közjogi és társadalompolitikai csoportja, valamint az ú. n. zsidóbizottság tárgyalja meg a javaslatot, s e bizottsági tárgyalások után kerül[jön] a javaslat újból a pártértekezlet elé.

Ezután Bárczay János a párt nevében örömmel üdvözölte a kormány

nagyfontosságú és nagy horderejű javaslatát, és a törvényjavaslat benyújtása alkalmából az egész párt nevében bizalmáról és ragaszkodásáról biztosította a miniszterelnököt és az igazságügyminisztert.

A párt tagjai azután egyhangúlag általánosságban elfogadták a zsidótörvény-javaslatot, s Hóman Bálint bejelentette, hogy ezek után a miniszterelnök a Ház pénteki ülésén a javaslatot beterjeszti.”

(Az új zsidótörvény-javaslatot bemutatták a NEP-ben. *Pesti Napló*, 1938. december 23. 3. o.)

HÓMAN TANÚVALLOMÁSA ZSIDÓBIZOTTSÁGI TAGSÁGÁRÓL

„A MÉP zsidóbizottságáról egyáltalán nem tudok. Nincs tudomásom arról, hogy ilyen bizottság lett volna. Egy alkalommal részt vettem egy MÉP pártülésen, ahol az egyik zsidótörvényt tárgyalta a párt. Ez azonban nem zsidóbizottsági ülés volt. Arról nincs tudomásom, hogy én ilyen bizottságnak tagja lettem volna.”

(*Budapest Főváros Levéltára, XXV. 1/a. Budapesti Népbíróóság iratai, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946. /a továbbiakban: BFL, Hóman-per/*), 1946. március 18.

„Megfelel a valóságnak, hogy a NEP zsidóbizottságának tagja voltam. Ennek a bizottságnak feladata volt letárgyalni a törvénytervezetet.”

(*BFL, Hóman-per, Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. XI. 27.*)

december 7-én Bárczay Ferenc kapta meg e tisztséget. Hómant ugyanekkor a párt szervezetének átalakítását célzó szervezési csoport elnökévé választották.)

A zsidóbizottság legközelebb december 17-én ülésezett. A tanácskozáson Hóman elnökölt, akiről ugyanezen a napon a *8 Órai Újság* déli számának tudósítása megállapította, hogy a politikai körökben elterjedt hírek szerint a zsidókérdés rendezésénél nem kívánt további szigorításokat. Ugyanez a lap azt is tudni vélte, hogy vele szemben Kultsár István a legkeményebb eszközökkel kívánta a készülő törvényjavaslat rendelkezéseit végrehajtani.

A bizottságban Tasnádi Nagy közel négyórás megbeszélésen ismertette a törvényjavaslatot, amelyet ugyanő terjesztett az 1938. december 18-i, majd a december 20-i minisztertanács elé. Az utóbbi ülés hozzájárulása alapján aztán december 22-én – a NEP értekezletén – szintén ő szólt a tervezetről, annak fontosabb szempontjairól pedig Imrédy

Béla miniszterelnök is tájékoztatta párttársait. Hóman ekkor – legalábbis a *Pesti Napló* szerint, mintegy rímelve a *8 Órai Újság* korábbi véleményére – további egyeztetéseket javasolt. Ezt nem vették figyelembe, így Tasnádi Nagy a képviselőház december 23-i ülésén benyújtotta az Antal István igazságügy-minisztériumi államtitkár szövegezte javaslatot, melynek bevezetőjét és indokolását Teleki Pál kultuszminiszter írta, s parlamenti előadója Makkai János volt. Ezt hosszú – 1939. január 23-án induló bizottsági és február 24-én kezdődő plenáris – vita után végül a képviselőház április 28-án, a felsőház május 3-án fogadta el, és 1939. május 5-én hirdették ki. A februártól már újra miniszterként tevékenykedő Hóman a második zsidótörvény javaslatának parlamenti vitájához sem szólt hozzá.

Közben 1939. január 9-én, a kormánypárt közgazdasági, társadalompolitikai, közjogi, valamint zsidóbizottságának egyesített ülésén – Bárczay Fe-

renc elnökletével, Makkai János előterjesztésében és Hóman részvételével – ismét megvitatták a törvényjavaslatot. A bizalmas tanácskozásról azonban nem adtak ki közleményt. Január végén aztán arról tudósított a sajtó, hogy a zsidóbizottság félbeszakította munkáját, és január 31-én ülésezik ismét. Ezen a napon végül nem a zsidóbizottság, hanem a képviselőház egyesített bizottságai tárgyaltak az ügyről, ám nem tudjuk, Hóman ott volt-e a találkozáson (az MTI hosszú tudósításából ez nem derül ki). Másnap, február 1-jén ugyanez a testület immár Hóman elnökletével folytatta a zsidótörvény javaslatának általános vitáját (Hóman 1938. december 9-től az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának elnöke volt). Az egyesített bizottság következő ülésein (február 3-án, amikor Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter is felszólalt; február 6-án, 7-én, 8-án, 9-én, 10-én és a továbbiakban) Hóman egyszer sem nyilvánított véleményt.

Mindezek alapján meglehetősen mérés, a rendelkezésünkre álló források alapján igazolhatatlan az az állítás – sőt éppen annak ellentéte bizonyítható –, hogy Hóman aktívan vett részt a két zsidótörvény alakításában.

HÓMAN ÉS A ZSIDÓ-ELLENES JOGSZABÁLYOZÁS

Ellenben valóban komoly szerepet vállalt három, zsidóellenes intézkedés meghozatalában (melyek közül kettőt Ungváry is említ).

1. A középiskolai numerus clausust a második zsidótörvény után, 1939 júliusában vezette be Hóman. Ennek alapján az 1939/40-es tanévtől a középiskolák első évfolyamára felvehető zsidó diákok arányát 6%-ban maximalizálták (ami országos arányszámuknál magasabb volt, és lényegesen meghaladta a 10–18 év közötti korosztályok izraelitaarányát). A kultuszminisztérium bizalmas utasítása szerint a maximum 40 fős osztályokba három zsidó tanulót lehetett fölvenni (ami egyébként 7,5%-nak felelt meg). Négy budapesti gimnáziumban külön osztályokat létesítettek a zsidó származású(nak minősített) diákoknak, ezáltal ezekben – még ha szegregálták is őket – jóval a meghatározott arányszámon felül kaptak helyet. A rendelkezés azonban nem érintette a magán- és a felekezeti gimnáziumokat, ahogyan a polgári iskolákat sem, az izraelita iskolákban pedig lehetővé tették, hogy az addiginál több osztályt létesítsenek. Ugyancsak 1939-ben engedélyezte Hóman a pesti izraelita fiú- és leánygimnáziumokban az értelmiségi pályákról kiszoruló zsidó fiatalok ipari szakmákra történő átképzését, ennek érdekében új fiú ipari középiskolai tagozat, illetve női ipari középiskola alapítását is.

A középiskolai numerus clausust azonban nem hajtották szigorúan végre: 1939/40-ben 11,26% s még Hóman miniszterségének utolsó évében, az 1941/42. tanévben is 8,53% volt a zsidó tanulók középiskolákon belüli aránya.

2. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 239.000 sz. rendelete a sportszövetségek szervezetét szabályozta és 1942. február 1-jén lépett hatályba. 2. §-a (3) bekezdése szerint: „(3) Sportszövetség tisztikarának vagy más szervének és sportegyesületnek tagja nem lehet az, akit az 1941. XV. t. c. 9. §-a értelmében zsidónak kell tekinteni. Az olyan sportegyesületet, amely ennek a rendelkezésnek nem felel meg, fel kell oszlatni.” (A zsidók és a nem zsidók közötti házasságkötést is megtiltó 1941:

XV. tc. 9. §-a alapján „zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja.”) Hóman ezzel egy jelentős társadalmi csoport sportegyesületi tagságát tiltotta meg a harmadik zsidótörvényre hivatkozva. Felelőssége akkor is fennáll, ha a rendelettel a „keresztény sporttársadalom” – Bély Alajos, az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezetője által közvetített – kérésének igyekezett eleget tenni. És akkor is, ha a túlzó követelések – hogy a zsidó házastársakkal rendelkezőket is ki kellene zárni a sportklubokból – teljesítését megakadályozta.

3. Hóman *Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról* szóló 584. sz. – az addigi zsidótörvényekből következő – törvényjavaslatot, amely a bevettől törvényesen elismert vallásfelekezetté minősítette vissza az izraelita vallásfelekezetet, 1941. december 5-én nyújtotta be az országgyűléshez. Ezt a képviselőház 1942. május 1-jén, a felsőház pedig június 9-én fogadta el, és 1942: VIII. törvénycikként jelent meg a *Magyar Törvénytárban*. A rendelkezéssel hatályon kívül helyezték az 1895: XLII. törvénycikket, ezzel a felekezet elveszítette intézményeinek és iskoláinak állami vagy községi támogatását. Mint azonban Bacher-Bodrog Pálnak, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnökének a Hóman-perben tett vallomásából kiderült, Hóman ennek ellenére támogatta az egyesület 1939-ben a budapesti Goldmark Teremben – a zsidótörvények miatt kényszerűségből – alapított színházát. Ezenkívül – mint erre Wertheimer Adolf felhívta a figyelmet – a törvény kihirdetése után azonnal tárgyalni kezdett az izraelita hitfelekezetek képviselőivel, hogy – mint Hóman 1946. március 18-án vallotta – „miképpen lehetne ezt a kérdést az adóztatási jogok kiterjesztésével és az adó állami beszédésével megoldani. Ezeknek a megbeszéléseknek az alapján találtunk itt módot az elmaradt állami támogatás pótlására.”

Végül ezen egyeztetések eredményeként az izraelita hitközségeket kötelezték intézményeik további fenntartására. Erről már Hóman minisztersége idején megkezdődtek a tárgyalások, de az ezt szabályozó rendeletet már utóda, Szinyei Merse Jenő hirdette ki 1943. április 7-én (8.888/1943. VKM sz. rendelet). Ez kimondta, hogy „1. § (1) Minden izraelita hitközség köteles az 1943. évi január hó

HÓMAN TANÚVALLOMÁSA A KÓSA-PERBEN A KÖZÉP- ISKOLAI NUMERUS CLAUSUSRÓL 1946. MÁRCIUS 18.

„Jelentették nekem, hogy a középiskolák, főleg a budapesti középiskolák igazgatói külső nyomásra – tüntetéstől való félelem, sajtó és parlamenti megtámadtatástól való tartás stb. – zsidó tanulókat miniszteri rendelkezés nélkül nem mernek felvenni, és az egyetemekre megállapított arányszám érvényesítésére van kilátás. Oly megoldásra van tehát szükség, hogy a miniszter lehetővé tegye a középiskolai oktatást a zsidó gyermekek részére. E megoldás mikéntjéről folytak nálam tárgyalások tisztviselőimmal, s ekkor merült fel az a gondolat, hogy mivel az ország többi iskoláiban a zsidó tanulók létszáma a 6%-ot amúgy sem haladta meg, Miskolcon és Budapesten kivételes megoldás történjék. A megelőző évi statisztika szerint Miskolcon a 12%-os megoldás keresztülvihető volt, Budapesten azonban külön osztályokat kellett létesíteni a kiszorult tanulók számára. Így azután e rendelettel sikerült a megelőző évben a középiskolák első osztályába járt zsidó tanulók számának megfelelő zsidó kisdíák felvételét biztosítani. E megoldásnál Kósa Kálmán is segítségemre volt [...]”

(*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, 3.1.9. V-98 692 Kósa Kálmán, 25.)

1. napjától kezdve az izraelita vallásfelekezet céljaira – évenként visszatérő szolgáltatásként – országos járulékot fizetni.

(2) Az országos járulék fedezetéről a hitközség évi rendes költségvetésében kell gondoskodni. [...] 5. § (1) Az országos járulékból befolyó jövedelmet csak az izraelita vallásfelekezet céljaira lehet felhasználni. Ilyen célnak kell tekinteni különösen a rabbiképző intézet, izraelita vallásfelekezeti tanítóképző intézet, vallásfelekezeti más tanintézet, továbbá kórház vagy jótékonyági intézet, valamint a vallásfelekezeti igazgatási szerveinek fenntartását, a lelkesítő jövedelem-kiegészítést és általában a jótékonyági célokat.”

Ez esetben is kétségtelen tehát Hóman felelőssége, még akkor is, ha – mint védekezésében némi joggal mondotta – az erős politikai nyomás miatt kezdeményezte a törvény elfogadását, és igyekezett mérsékelni annak szigorát.

HÓMAN ANTISZEMITIZMUSA

Az elfogulatlan olvasó számára mindennek alapján vélhetően világos, hogy Hóman antiszemitizmusa nem azt je-

ESTERHÁZY JÁNOS INTERPELLÁCIÓJA AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELSŐHÁZÁBAN A ZSIDÓK SPORTSZÖVETSÉGEKBŐL VALÓ KIZÁRÁSÁVAL SZEMBEN • 1942. JÚNIUS 9.

„Bármilyen antiszemita legyen is valaki, felelőssége teljes tudatában azt kell hogy mondja, hogy a zsidók és az ellenük

való gyűlölet nem érik meg azt, hogy e miatt veszélyeztessük az állami élet biztonságát, a teljes jogrendet, és gyengítsük

a jogrendbe vetett hitet.” Márpedig „[...] alapvető tétele a magyar alkotmánynak, hogy az összes állampolgárokat – ha-

csak ez alól tételes törvény kivételeket nem statuál – polgári és politikai jogegyenlőség illeti meg.”

HÓMAN BÁLINT VÁLASZA ESTERHÁZY INTERPELLÁCIÓJÁRA

Hóman visszautasította Esterházy vádjait, és megállapította, hogy a vitatott rendeletnek volt jogalapja, nem követett el semmiféle törvényszegést, és „*mindennemű közhatalmat mindig a jogszerség alapján és a törvények keretében és azok szemmel tartásával gyakoroltam*”. Elmondta, hogy az ifjúság honvédelmi nevelése és a testnevelés országos vezetője (Béldy Alajos) a „*sporttársadalom óhajá-*

nak megfelelően” javasolta: zsidók vagy akiknek zsidónak tekinthető házastársuk van, ne lehessenek sportegyesületek tagjai. Utóbbi kérést ő nem teljesítette, mivel úgy vélte, hogy „*olyan miniszteri rendelkezés, amely a sportegyesületi tagság kellekei szempontjából nemcsak az egyesületi tag személyére, hanem házastársának személyére is tekintettel van, nehezen lenne összeegyeztethető fenn-*

álló jogszabályaink alapelveivel. Azok a jogszabályok ugyanis, amelyek a zsidók alanyi jogait eddig bármely vonatkozásban korlátozzák, mindig csak annak a személynek leszármazását vagy faji jellegét vizsgálják, akinek alanyi jogairól szó volt. Nem korlátozták azonban senkinek alanyi jogait azon a címen, hogy nem őt magát, hanem házastársát kell zsidónak tekinteni.”

Esterházy János nem fogadta el Hóman válaszát, sőt kijelentette, hogy ezzel az eljárásával „*gúnyt űz a Felsőházzal, semmibe veszi a*

Felsőházat”. Hóman – korábbi érveire hivatkozva – kérte, fogadják el a feleletét, amit végül meg is tettek.

(*Felsőházi Napló, 1939–1944, III. köt. 20–25. o.*)

lentette, hogy a zsidókat alacsonyabb rendűeknek tekintette – hiszen nagyon sokszor dicsérte tulajdonságait –, és különösen nem, hogy a kiirtásukra törekedett. Annál inkább sem, mivel jó néhányszor nyilvánosan is beszélt a fajelmélettel, a nemzetiszocialista berendezkedést pedig megvalósíthatatlannak tartotta Magyarországon. Sok társához hasonlóan viszont csakugyan szeretne volna, hogy a zsidók rendkívüli mértékű felülreprezentáltsága csökkenjen a gazdasági és a kulturális életben. Antiszemitizmusának ez volt a lényege.

Igen gazdag irathagyatékában – feljegyzéseiben és levelezésében – egyébként alig esik szó a „zsidókérdésről”, az sohasem állt politikája tengelyében. Történettudósként pedig végképp nem foglalkozott e témával, hiszen világosan el tudta egymástól különíteni historikus és politikai meggyőződését. Könyveinek, tanulmányainak nagy része a korszak legmagasabb szakmai színvonalán álló, nyelvileg is szépen formált munka, a politikum legkisebb jele nélkül. Tevékenységének tehát egyáltalán nem volt meghatározó eleme szelektív antiszemitizmusa, amelyet ma már kétségtelenül elítélünk, akkoriban viszont sajnos egész Európában a politikai élet szerves része volt.

Sokak szerint azonban Hómannak a legvadabb antiszemita között a helye. Kovács M. Mária például egyetlen szem-

pontot, a zsidósághoz való viszonyulást – meglehetősen egyoldalúan – figyelembe véve állapítja meg, hogy Hóman a deportálásoknak, sőt, a zsidók elgázolásának is a „motorja volt”, s (bár valamivel finomabban, de) Ungváry is hasonlóképpen vélekedik. Sem ezzel, sem célzatosan válogatott és magyarázott dokumentumok alapján tett észrevételeikkel nem érthetők egyet.

Hóman sokat citált, 1938. március 6-i szentesi beszédéről Ungváry kijelenteti, hogy ebben Hóman „*magától és felszólítás nélkül*” előkészítette az első zsidótörvényt. Eltekintve attól, hogy Hóman ekkor a kormánypárt második embere volt, tehát nyilván nem csak úgy „magától” szólalt meg, azt is ki kell emelni, hogy a szónoklat – az általánosan elterjedt véleménnyel szemben – nem a zsidókérdést taglalta: mindössze az egyötöde szólt erről. Ráadásul a felszólalást idézők általában Hóman e tekintetben legfontosabb gondolatát szokták kifejejteni. Hóman ugyanis a kiemelte: „*Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek a rendezésére.*” Hóman ekkor már nyilván tudott az első zsidótörvény tervéről – valószínűleg nem ok nélkül említette a törvényes eszközöket –, ám mindenféle bizonyíték nélkül kije-

lenteni, hogy ez az ő fejéből pattant ki, meglehetősen merész. Az erőszakos megoldással szembeni idegenkedés nyílt hirdetése pedig nem arra utal, hogy mindez a holokauszt előszobája volt.

Ez volt egyébként Hóman egyetlen nyilvános beszéde, amelyben hosszabban foglalkozott e problémával, s egyben későbbi hozzáállását is meghatározta. Ebben semmi olyat nem mondott, ami az akkori légkörben szélsőségesnek minősült volna. Álláspontját akár a magyarországi zsidóság vezetőinek többsége is kifejtette volna, mint ahogy az első zsidótörvény elfogadása után közülük többen hasonló szellemben meg is tették.

Hómannak egyedül az Ungváry által is hosszabban idézett, *Rapszodikus gondolatok* című, Teleki Pálnak 1940. június végén átadott feljegyzése tartalmaz a szélsőjobboldal gondolatvilágához köthető antiszemita – és szélsőségesen németbarát – kitételeket. Mivel azonban – néhány gondolat kivételével – ezek tartalma és szellemisége meglehetősen távol áll korábbi és későbbi megnyilatkozásaitól, részben elfogadom azt a magyarázatot, amelyet 1946-ban Hóman arról az emlékeztetőről adott, hogy Teleki kérésére vetette papírra e sorokat, azzal a céllal, hogy rögzítse: az erdélyi revíziós célok minél teljesebb megvalósítása érdekében milyen határig teljesíthetőek a várható német követelések. Ér-

VITA AZ 1942. ÉVI KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR AZ ISZRAELITA VALLÁSFELEKEZET TÁMOGATÁSÁRÓL 1941. NOVEMBER 11.

RAJCSÁNYI LÁSZLÓ
HOZZÁSZÓLÁSA:

„T. Ház! Én nem akarok műfelháborodással megbotránkozni ezen, de méltóztassék nekem megengedni, amikor Magyarországon állami iskolák építkezésére a költségvetésben ma csak egymillió pengőt találunk, az országos izraelita iskolaalap számára pedig 235 200 pengőt, tehát majdnem [annak] 25 százalékát... (Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nyolcvanmillió van az ál-

lami népiskolákra, nem egymillió! Bocsánat!) Az állami népiskolákra nyolcvanmillió pengő van, de én az állami iskolaépítésről beszélek. (Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: De ne azzal tessék szembeállítani, hanem ezzel! – Egy hang a szélsőbaloldalon: Azzal állítja szembe, amivel akarja! – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Hamis a szembeállítás! – Zaj a szélsőbaloldalon. Gróf Festetics Domonkos közbeszól.)

Nem akarok statisztikai beállítását, én az ellen tiltakozom, hogy a magyar kultúra költségvetésébe egyetlen fillért is beállítsunk az országos izraelita iskolaalapra. (Taps a szélsőbaloldalon. – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Az más! – Matolcsy Tamás: A zsidók kiszállítására 200 000 pengőt!)

Ma, amikor egyik legnagyobb hibánk és gazdasági és kulturális elmaradottságunknak egyik legfőbb oka, hogy nem

tudunk megszabadulni a zsidó kulturális és gazdasági béklyótól, lehetetlen, hogy 1941-ben 235 200 pengőt állítsanak be a költségvetésbe a zsidó célok szolgálatára. (Zaj.) Én ebből az egyetlen példából is azt látom, hogy a kormányzat mint olyan, még mindig nem tud szakítani a maga liberális és zsidó kapcsolataival, sem fizikailag, sem szellemileg. A költségvetést nem fogadom el. (Helyeslés és taps a szélsőbaloldalon. A szónokot üdvözlük.)”

RÉSZLET HÓMAN VÁLASZÁBÓL

„A költségvetésben valóban szerepel egy tétel, három esztendő óta egy összegben, (Egy hang a szélsőbaloldalon: Utoljára! – Zaj. – Elnök csenget.) de ez nem a magyar törvények értelmében vett »zsidók« támogatására van felvéve, hanem az »izraelita vallásfelekezet« támogatására. [...] Minthogy ez a felekezet mint bevett vallásfelekezet szerepel Magyarországon, a tétel nem szűnt

meg. (Zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon. – Gr. Festetics Domonkos: Egyszakaszos törvényt elintézi! – Meskó Zoltán: Igazán be lehet szüntetni, nem kerül pénzbe, mindenki örül neki! Miért nem csinálják?)”

(Képviselőházi Napló,
1939–1944, XI. köt. 38. és 75. o.)

demés még arra is kitérnem, miként nyilatkoztak Hómannek a zsidókérdéshez való viszonyáról, illetve a vele ellentétes nézeteket képviselőkkel szembeni magatartásáról 1946-os perének tanúi. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy ők nem érezték Hómant olyan elvetemült antiszemitának – de az övéivel ellentétes eszméket vallók üldözőjének sem –, amilyenek Ungváry bemutatja. Pedig közvetlen közlőként ismerték Hómant, és 1946-ban jogosan érezhették magukat sértettnek, haragjukat pedig minden következmény nélkül kiönthet-

ték, sőt ezért valószínűleg dicséretet is kaptak volna, hiszen a magyar sajtó ebben az időben többnyire csak „fasiszta kultúrhóhétként” és más fantáziadús jelzőkkel ellátva jellemezte az egykori kultuszminisztert.

Az azonban éppen ellenkezőleg történt: a zsidó tanúk közvetlenül a népirtás után – nyilvánvalóan és érthetően dühvel és keserűséggel telten – egyértelműen pozitívan nyilatkoztak Hómanról. Bacher-Bodrog Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke közölte, hogy Hóman sok-

szor elintézte a numerus clausus következtében az egyetemekről elutasított zsidó hallgatók felvételét, de támogatta az egyesület 1939-ben a Goldmark Teremben – a zsidótörvények miatt kényszerűségből – alapított színházát is, majd 1944-ben „*Fejér Lipóttól, a matematikustól egészen Mohácsi Jenőig egy sorozat tudósnak és írónak Sztójay felé mentességet szerzett*”, Endre Lászlót pedig felkötőnivaló gazembernek nevezte. (Hóman utóbbi kijelentését mások is idézték.) Egyben megértéssel hivatkozott Hóman 1942 körüli szavaira: „*nagyon sok min-*

AZ ISZRAELITA VALLÁSFELEKEZET „BEVETTŐL” „ELISMERTTÉ” VISSZAMINŐSÍTÉSÉRŐL RÉSZLET HÓMAN VALLOMÁSÁBÓL • 1946. MÁRCIUS 18.

„Az 1895. évi XLII. tc. [amely az izraelita vallást bevetté nyilvánította] hatályon kívül helyezésével kapcsolatban a következőket adom elő: Az 1938. és 1939-es két zsidótörvény után a közoktatásügyi bizottságban felmerült az az óhaj, hogy ezt a törvényjavaslatot benyújtsuk. Ezt a kívánságot azonban négy éven át nem teljesítettem, és még az 1942. évi költségvetésbe is felvettem az izraelita hitfelekezet céljaira szolgáló támogatást, mert vallási és egyházi téren semmilyen korlátozásba nem vol-

tam hajlandó belemenni. Amikor 1941 végén az 1942. költségvetést tárgyaltuk, a többség felvetette azt a problémát a bizottságban, hogy engem utasítsanak egy ilyen törvényjavaslat betervezésére. Csak ekkor, tehát utasításra terjesztettem elő a javaslatot.

A törvény maga semmilyen változást nem hozott, egyedül az anyagi támogatás megvonását. Azonban az az összeg, amely az állami költségvetésben ezen a címen szerepelt, egészen kis összeg volt, az egész inkább elvi

jellegű, szimbolikus dolog volt. [...] Azt belátom, hogy ezzel a törvényjavaslattal hibát követtem el, tény azonban az is, hogy ebben a javaslatban tényleges jogfosztás már nem foglaltatott, mert itt tulajdonképpen csak az állami támogatás elvesztéséről volt szó. Azt kívánom még hangsúlyozni ezzel kapcsolatban, hogy a törvény kezdeményezője nem én voltam, sőt a törvény létrejöttét négy éven keresztül igyekeztem elhalasztani.”

(BFL, Hóman-per)

„Faj, nép, nemzet manapság untig emlegetett, de gyakorta tévesen értelmezett fogalmak. A fejlődés legősibb fokára vonatkoztatva ugyanannak a tárgynak – egy bizonyos emberi közösségnek – a megjelölésére használható, de mégsem azonos értékű, csupán párhuzamos fogalmak. A »faj« vagy »fajta« a közösség vérségi egységét, tagjainak közös eredetét, a »nép« ennek társadalmi és művelődési egységét, életformáját és világszemléletének azonosságát, a »nemzet«, a közösség államszervezeti egységét, politikai egységét és szemléletét fejezi ki.

A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történeti, amaz társadalmi, ez pedig politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik.

A fajta közös eredetű és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt élő, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája. [...]

Az egyik félen teljesen elhanyagolják a lelki tényezők – a nyelv, az érzés, a tudás, az erkölcsiség, a szellemiség – és a történeti fejlődésben adott tények értékelését. Pusztán a vér, a származás, a fajtság vizsgálata alapján akarják ősi elemeikre bontani a népeket. A nemzettestből ki kívánják közösíteni a történet folyamán abba beolvadt idegen származású elemeket.

A másik félen a vérkeveredés közismert történeti tényére hivatkozva az ősidőkön túl kétségbe vonják a fajták létezését. Megtagadják a népek fajtságát, s a nemzetben pusztán életszemléleti és akarati tényezők által meghatározott szellemi képződményt látnak. Tagadják, vagy csak egész korai állapotban ismerik el a nép összefüggését a fajjal, s a nemzet szerves kapcsolatát a fajlag meghatározott néppel. A nemzettestbe kívánják iktatni az államfenntartó néppel együtt élő, de idegen erkölcsű és szellemiségű, sőt még az idegen nyelvű elemeket is.

Történeti szempontból ezek az elméletek teljesen elhibáztak. A fajtság kizárólagos történetformáló szerepének a hangsúlyozása és a fajtságtól független, légius szellemi alakulattá hígított nemzet mesterkélt fogalma egyaránt történetietlen elképzelések.”

(Hóman Bálint: *Nemzetségek, ősmagyarok. Bp., 2001, 57–58. o.*)

dent csináltak a zsidókkal, de amit nem csináltak, az sokkal nehezebb volt, mert olyan nyomás alatt álltak – és itt Jagowra [a budapesti német követre] hivatkozott –, hogy sokkal nehezebb volt azt meg nem csinálni.” Wertheimer Adolf, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke arra emlékezett, hogy „*a Rabbiképző Intézet épületének helyrehozatalára szükséges elég jelentékeny összeget*” bocsátott a rendelkezésükre, a *Magyar–zsidó oklevéltár* három kötetének kiadását is segítette, és az ismert zsidó származású historikusnak, Marczali Henriknek 1940-ben bekövetkezett haláláig tekintélyes – évi 6000 pengős –

évjáradékot biztosított. Waldapfel Eszter neki köszönte nemzeti múzeumbéli előrejutását és 1944-es mentesítését. Még ezelőtt, 1944 tavaszán Hómannál járva „*magam elé tettem a retikulómet, nem akartam, hogy a csillagot lássa rajtam. Beszéd közben azonban valahogy megfeledkeztem róla, levettem a kezemet, és ő ekkor egészen felháborodva, magából kikelve azt mondta, hogy vegyem le azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát.*”⁸ is úgy vélte, hogy Hóman a zsidókkal szembeni szélsőjobboldali követeléseket mindig mérsékelni igyekezett, s minden bizonnyal tudott arról is, hogy az elnök-

sége alatt álló Teleki Pál Tudományos Intézetben 1944-ben hamis okmányokat állítottak ki az üldözötteknek. 1983-ban ezt Benda Kálmán, majd Kosáry Domokos több alkalommal is megerősítette.

Hóman – politikailag egyébként vele szemben álló – kollégái (Lukinich Imre, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Kosáry) és egykori munkatársai egyöntetűen, más korabeli jellemzésekhez hasonlóan szintén azt vallották, hogy Hóman 1944-ben számos tudós és művész mentesítésében sikerrel járt közben. Történetírói munkásságában sohasem érvényesítette politikai meggyőződését, mindig meghallgatta és elfogadta az övével nem

RÉSZLETEK HÓMAN BÁLINTNAK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSÉN ELMONDOTT ELNÖKI MEGNYITÓBESZÉDÉBŐL • 1943. JÚNIUS 10.

„A minálunk eddig csak homályos körvonalakkal megrajzolt népi történelemszemlélet hirdetői, elhanyagolva a lelki tényezők [...] és a történeti fejlődésben adott művelődési tények kellő értékelését, egyedül a faj és a tér, a vérségi származás és a földrajzi környezet vizsgálata alapján próbálják a nép és a nemzet fogalmát meghatározni. [...] a fajtságot és népiséget állítják a történet középpontjába, a népiségtörténetet a szellemtörténet helyébe, de adósaink maradnak a két fogalom kifogástalan magyarázatával. [...]

Ha a német és olasz tudomány a népiség történetének előtérbe állításával látókörét kibővítette és tágabb horizontot nyitott meg, a magyar történetben ez a szemlélet nagyon könnyen a látókör szűkítéséhez és a horizont összezsugorodásához vezethetne. [...]

A történettudomány a mi felfogásunk szerint nemzeti tudomány. [...] A történetírásnak ez a nemzeti jellege azonban semmiképpen sem jelentheti bármily időszzerű politikai célt az érvényesítését. [...] A történetíró, ha igényt tart erre a nagy tisztességet jelentő címre,

felül kell, hogy emelkedjen a mindenkori napi politika látókörén, mert tudományos és nemzeti célját csak a múlt szellemébe való beleélés által érheti el. Ma jelentős, sőt sorsfordító eszmék és törekvések múltba vetítése, bármily tiszteletreméltó, de a tudománytól idegen szempontok érvényesítése szép illúziókat teremthet, de semmiképpen sem vezet a múlt megismeréséhez és a jövő szolgálatához. [...]

Gyakran halljuk, hogy a történet a múlt politikája és a politika a jelen története. Ha ez a megállapítás nem is szabatos, sok igazság van benne. Az államférfinak mindig hasznára van a történet ismerete, a történetíró sem vallja kárát, ha betekinthet a gyakorlati politika műhelyébe. A múlt politikáját azonban éppoly kevésbé szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, aminthogy az államférfi sem folyamodhatik a történet folyamán gyakorta bevált, de ma már a körülmények változása miatt idejüket múlt politikai eszközök alkalmazásához.”

(*Századok, 1943/4–6. sz. 138–139., 145., 148. és 150–152. o.*)

„Nincs hozzáfűznievaló ahhoz, amit a miniszterelnök a zsidókérdésben [előző napi győri beszédében, a győri program bejelentésekor] mondott. Az elmondottak alapján megállapíthatom csupán, hogy olyan kérdés ez, amelyről nem lehet – és a zsidóság érdekében nem szabad – hallgatni. A kérdés voltaképpen gazdasági és világnézeti problémára tagozódik. A gazdasági ok, amely az elégedetlenséget kiváltotta, a zsidóság aránytalan befolyása és részesevése gazdasági téren, az ipar, a kereskedelem és a hitelélet vállalataiban, aminek kettős oka van: egyrészt a zsidóság ez irányú képességének fejlettsége, másrészt a magyar társadalom közönyössége, a mezőgazdasági és értelmiségi pályák előtérbe helyezése.

Világnézeti szempontból a kérdés alapja az, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél a magyartól idegen szemlélettel párosul. A befogadott s itt talált idegen népelemekbe helyezkedtek, elkeveredtek, áthasonultak a történelmileg kialakult magyar fajba, beleolvadtak a magyar nemzetbe, és ma ennek szerves részeként élnek. A történelmileg kialakult magyar faj éppen úgy magába szívta ezeket az elemeket, mint más nemzetek a maguk történelmi kialakulása folyamán, hiszen minden európai nemzet többféle népelemből tevődött össze.

A zsidóság nem ment át ezen a folyamaton – önként vagy kényszerítve, ezt vitatni lehet –, de különálló, sajátos életét élte, különálló,

sajátos világszemlélettel és felfogással élt itt a magyarság körében is. A régiek igazodtak a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek azonban elkülönültek, s ezért a magyarság idegeneknek tekintette őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek bizonyos fölforgató mozgalmakban, eszmeáramlatok terjesztésében való részvétele általánosításra vezet, és ezért a régóta itt lakó zsidóságnak is érdeke ennek a kérdésnek a megoldása, mert csak ez vezethet nyugodt együttélésre és a ma Európa-szerte mutatkozó antiszemitizmus levezetésére.

Az erre szolgáló eszközök igen különbözők. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek rendezésére. Egyfelől megfelelő oktatással és neveléssel a keresztény magyar ifjúságot versenyképesé kell tenni és a gazdasági életben versenyre kell állítani megfelelő támogatással. További eszköz a jogosulatlanul beszivárgott nem kívánatos zsidóság kitelepítése és az állandó újabb beszivárgás megakadályozása. A kormány éppen ezért állít kormánybiztost az idegenellenőrző hivatal élére. Végül – ez a zsidóság feladata – a zsidó ifjúságnak társadalmi ráneveléssel kell elérni azt, hogy alkalmazkodjék a nemzeti közfelfogáshoz és közösítse ki magából mindazokat, akik a magyar közfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednének.”

(Új Magyarság, 1938. március 8. 8.)

egyező véleményeket, nem zavarta, ha munkatársai tőle gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek, és mindenkiel emberségesen viselkedett. Németbarátságát annak tulajdonították, hogy történeti és geopolitikai okokból erősen tartott a németekről, illetve attól, hogy az általuk uralt Európában a velük való szembefordulás azonnal az ország megszállását idézné elő – ami végül 1944. március 19-én be is következett.

Hegedüs Géza egy nem sokkal a halála előtt készült, 1999-es interjújában hangsúlyozta, hogy Hóman: „Nem volt antiszemita, az bizonyos. Sőt, indulatosan igyekezett kimutatni, hogy az antiszemitizmus, az a jobboldalt meggyalázza, ahogy ő mondta. Egy filoszemita jobboldalnak kell kialakulni, s ekkor lesz tekintélye Magyarországnak. Amiben sok igaza is volt talán.”

Amennyiben a forrásokat így csoportosítjuk, egy olyan ember képe rajzolódik ki, aki a zsidó ügyeket következetesen támogatta, és 1944-ben számos üldözöttet mentett. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy Hóman volt az egyetlen szabadlábbon lévő magyar politikus, aki a Német Birodalom teljhatalmú megbízottjához és követéhez írt levelében keményen tiltakozott a megszállás miatt, ráadásul kulcsszerepet játszott abban, hogy az egyik leginkább szélsőjobboldali és antiszemita főispánt, Toldi Árpádot eltávolítsák Fejér megyei tisztéből, még pozitívabbá válik e kép.

Ami persze – így legalábbis – torz és hamis. Hiszen magam is számtalan szakcikkben megírtam már, hogy Hóman Bálint – a szó holokauszt előtti értelmében – valóban antiszemita volt.

A HADBA LÉPÉS

Ungváry azt is kifogásolja, hogy amikor Hómant a perében a Szovjetunió elleni hadiállapot beálltáról döntő, 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről kérdezték, utalt rá: a „*burkolt német fenyegetés*” is szerepet játszott abban, hogy azt megszavazták. Ungváry szerint Magyarország nem német fenyegetésre támadta meg a Szovjetuniót. Könnyű lenne ezt elintézni azzal, hogy előbb a Szovjetunió támadta meg Magyarországot, erre volt – kétségtelenül végzetesen rossz – reakció a hadiállapot (és nem a hadüzenet) szinte azonnali deklarálása. Kétségtelenül szovjet gép géppuskázta ugyanis a Budapestre tartó gyorsvonatot Tiszaborkút és Rahó között, a – 32 emberi áldozatot, illetve 60 súlyos és 220 könnyebb sebesülést követelő és jelentős anyagi károkat okozó – kassai bombázást pedig valószínűsíthetően szintén (talán eltévedt) szovjet gépek hajtották végre. Mindenesetre erről a minisztertanács tagjai az ott kapott tájékoztatás alapján meg voltak győződve.

A Hóman által említett „*burkolt német fenyegetés*” – úgy tűnik – létezett is, meg nem is. A politikai vezetés és maga Hitler ugyanis a Barbarossa-terv

készítésekor és 1941. június 22. előtt valóban nem számolt a magyarok részvételével a Szovjetunió elleni hadjáratban. Ugyanakkor a német katonai vezetés – minden bizonnyal nem Hitler háta mögött és akarata ellenére – közvetlenül június 22-ét megelőzően, majd aztán egyre vehemensebben sürgette azt. Azok a további érvek pedig, amelyeket Hóman a vallomásaiban elmondott – félelem a német megszállástól, illetve a revíziós sikerek elvesztésétől –, szintén megállják a helyüket.

A NÉPBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

Ungváry abban is téved, hogy azt az előterjesztést, amelyet „*Hóman Bálint ügyéről*” a népbürokráciához 1946. január 15-én átküldtek, Major Ákosnak, a Budapesti Népbíróság híres-hírhedt elnökének tulajdonítja. Bár abban az időben sok minden megtörténhetett, még így is meglehetősen furcsa lett volna, hogy a népbírósági elnök intéz a vádlott cselekedeteit és személyiségét vizsgáló átiratot a népbürokráciának. Természetesen itt nem erről a Majorról, hanem egy másiktól van szó: Major Róbertől, aki korábban – 1945. február 5-től – a Budapesti Népbíróság sajtó- és intellektuális szakreferenseként dolgozott, a Hóman-per előkészületekor azonban már miniszteri tanácsosként vezette az igazságügy-minisztérium sajtóirodáját. E minőségében elemzéseket készített a háborús és népellenes bűnökkel vádolt

„A németekkel való érintkezésben mindnyájan tapasztalhattuk, a történelem is bizonyítja, hogy velük őszintén és kendőzés nélkül kell beszélni, sőt brutális igazmondásért sem neheztelnek, de ehhez feltétlen bizalmuk szükséges. Aki szolgamódra hódol, vagy éppen véleményét változtatva alájuk fekszik, attól mindent sokszoros mértékben kívánnak. Félre kell állítani tehát azokat, akik a múltban kifejezetten németellenes politikát folytattak, vagy ily értelemben beszéltek és cselekedtek. Másfelől pedig el kell ragadnunk végleg a kezdeményezést a hatalom miatt felkínálkozó és aláfekvésre készek elől. Szükség van erre, mert ismerve a német erőt, bizonyos, hogy a legmelegebb és legerőteljesebb olasz támogatás is csak féleredményhez vezethet – a döntő pillanatban az olasz visszavonulhat –, ha a német kemény lesz, és közvetlenül nem bízunk bennünk. [Mindez egyértelmű utalás az akkor napirenden lévő, Erdély – vagy annak egy része – hovatartozandóságáról folytatott vitákra.] Nem riadnék vissza a kormány kibővítésétől, esetleg részleges rekonstrukciótól sem, hogy jellege világos és határozott legyen. Le kellene váltani mind a polgári, mind a katonai vezetőhelyeken lévő németellenesnek ismert, avagy csak ilyennek tartott személyeket is. [...] Azonnal le kellene váltani a külügyi szolgálat közismerten tengelyellenes követeit és főtisztviselőit. (Például Spanyolország, Portugália.) Hasonlóképpen utasítani kellene egyes követeket és kisebbségi

**HÓMAN A RAPSZODIKUS
GONDOLATOKRÓL A NÉPBÍRÓSÁGOK
ORSZÁGOS TANÁCSÁHOZ INTÉZETT
FELLEBBEZÉSÉBEN**

1946 NYARA

„Ennek a »csak Teleki Pál számára« készült feljegyzésnek a keletkezési körülményeit a fő tárgyalás során részletesen ismertettem és megállapítottam, hogy miként az kormányzati tevékenységemből is világosan kiderül, tartalma nem fedi elvi álláspontomat és gyakorlati törekvéseimet, hanem egy adott pillanatban – Teleki németországi útja előtt, az erdélyi döntés előestéjén – kettőnk között lefolyt baráti beszélgetés eredményeként jött létre. Célja nem valami új kormányprogram anyagának az előkészítése volt, hanem a tárgyalás során esetleg felmerülő kérdések megállapítása a célból, hogy a kedvező erdélyi döntés érdekében mit lehetne a németeknek – persze megfelelő hátsó gondolatokkal – kilátásba helyezni.

Egytől-egyig oly kérdésekről van benne szó, amelyek német részről optatívumként [óhajként] már felmerültek.”

magyar vezetőket, szakítsák meg a kapcsolatot a szabadkőműves és zsidó körökkel. [...]

A zsidókérdés kezelésében végre szakítani kell a kompromisszumok rendszerével. Nem szólva az európai áramlatról, bent az országban is igen széles körökben kelt nyugtalanságot a félmegoldás módszere. Tudatára kell ébrednünk végre, hogy zsidó, ha kivételezett is, sőt a zsidó származású és zsidó kapcsolatú személy is ellensége kell legyen a mai kormányrendszernek. Ha nem volna az, önmagát tagadná meg, becstelen volna. Ebből nyilván következik, hogy zsidókat semminő hatalmi pozícióban, sem a közigazgatásban, sem a bírói széken, sem az iskolában nem lehet megtűrni, s nekik a gazdasági életben sem szabad tanácsadói, irányító, vezető szerepet kezükben hagyni. [Ezt a két zsidótörvény már el is érte.] Bármennyire behódolni lássanak is, természetükből következik a kérlelhetetlenség, és ezért titkon mindig ellenünk fognak dolgozni. A meglévő törvény rossz. Ezért mielőbb meg kell hozni az új, egy-két szakaszos törvényt, mely faji alapra helyezkedik, s egyetlen kivételt ismer, meghatározott számú felmentést, amit a kormány előterjesztésére az államfő ad. Ennek szükségéről minden tényezőzt meg kell győzni. Revízió alá kell vonni az őrségváltás során történt elhelyezkedéseket is, el kell távolítani a zsidó érdekeltség folytán álláshoz jutottakat.”

(In: Rapszodikus gondolatok, BFL, Hóman-per)

személyek – így Hóman – népbírósi peréhez is. Major Róbert egyébként 1947-ben Rómába emigrált, 1951-től New Yorkban, 1975-től Bécsben élt.

Úgy vélem, Ungváry amúgy is félreérti a népbírósi feladatát és szerepét, összemossa a felelősséget a bűnnel. A népbíráskodás célja ugyanis elsősorban a megtorlás, az előző rendszer exponenseinek – később akár jelentéktelen szereplőinek is – elítélése volt, gyakran függetlenül az általuk elkövetett cselekedetek súlyától. (Hóman esetében is ez volt a helyzet: felelőssége rendkívüli volt – ezt ő maga is elismerte –, ám ettől még nem feltétlenül bizonyult háborús bűnösnek. Nehezen lehetett őt összevetni azokkal a politikai gonosztevőkkel, akiknek 1944–1945-ös tobzódását ő is elítélte, s akik mérhetetlen szenvedéseket okoztak Magyarországnak.)

A népbírósi minél több embert kívántak minél komolyabb bűnökkel vádolni és elítélni. Nem mérlegeltek, mivel küldetésük nem annyira az igazságszol-

gáltatás, mint inkább a politikai rendteremtés volt. Mindezt meglehetősen világosan összegezte Bojta (Burger) Ernő Béla, a Népbírósi Országos Tanácsa debreceni szervezője és első tanácselnöke, aki szerint „az ítékezésnek egyrészt meg kell mutatnia, hogy ma valóban változás folyik Magyarországon – másfelől pedig elégtételt kell adni a megsértett millióknak. Végeredményben a reakció elleni küzdelemhez az erkölcsi hátteret és erőt az ítékezés adja meg.”

Bojta kiadatlan emlékirata arról is beszámol, milyen szempontok alapján választották ki a népbírósi vezetőit. 1945. február 22-án kérte magához Valentiny Ágoston, a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügy-minisztere, s „a következőket mondotta: »Bűnügyi védő voltál, jártas vagy az igazságügyi eljárás valamennyi területén. Magad is sértettje vagy elmúlt időknek, tehát tudod azt is, miben áll a fájdalom, és hogy lehet azt kiegyenlíteni. Objektív gondolkodónak ismerlek, meg

fogod találni az igazságot, ami fedi a magyar nép érdekeit. Te leszel a Népbírósi Országos Tanácsának vezetője.«”

Az újabb kutatások egyértelműen kimutatják, hogy a népbírósi tevékenysége mindenekelőtt politikai jellegű volt. Rajtuk számon kérni az alapos és megfontolt ítélezkést teljesen fölösleges. Ugyanakkor a mai törvénytől megfontolatlan döntéshozatallal vádolni és arról elmélkedni, milyen határozatot kellett volna hozni Hóman perének 2014–2015-ös újratárgyalásakor – miként ezt Ungváry teszi –, több mint furcsa. Azt gondolom, nem olyan világban élünk, amikor a történésznek kell a bírának irányt mutatnia vagy a jogászoknak kell meghatározniuk, mit írjon a historikus egy adott történelmi problémáról. Aki ezt kívánja, szereptévesztésben szenved.

Ungváry Hómannal kapcsolatos írásai lényegében összegzik a 2015-ben Hómannal szemben a magyar publicisz-

HÓMAN BÁLINT TILTAKOZÁSA A NÉMET MEGSZÁLLÁS ELLEN RÉSZLET EDMUND VEESENMYERHEZ ÍRT LEVELÉBŐL

1944. MÁRCIUS 27.

„Tény azonban, hogy a német hadsereg 1944. márc. 19-én ide bevonult, és – éppen a német nép legjobb barátainak a legmélyebb fájdalmas meglepetésére – hacsak időlegesen tervezetten is, de a legrégebb szövetséges országát megszállta, és ott német kormányzati és közigazgatási működést vezetett be és folytatott. Ez az áldatlan állapot – teljesen eltekintve, hogy kinek hibájából, minő okokból, mely szándékkal és milyen időtartamra is állt ez be – igen könnyen a német-magyar viszony állandó elrögzülésére vezethet, ha a Magyarországon tevékenykedő birodalmi hatóságok a magyar nemzeti jelleg adottságaival nem számolnának. [...]

Mélyen megütközve azon a megaláztatáson, amelyet a magyar nemzetnek – mégpedig legszelebb néprétegeiben érdemte-

lenül – tapasztalnia kellett, és aggódva hazám és honfitársaim sorsa felett, engdem meg magamnak, hogy rámutassak néhány körülményre, amelyet a szövetséges és baráti birodalom felelős vezetői és hatóságai, az én jól megalapozott véleményem szerint, soha sem volna szabad, hogy figyelmen kívül hagyjanak.

Az a tény, hogy a német hadsereg ide bevonult, a magyarságot a lelke legmélyéig megrendítette. Ugyanilyen mélyen érintette a magyarokat az a tény is, hogy a német hatóságok a magyar jog és alkotmány értelmében jogtalanul hoztak konkrét intézkedéseket. A magyar népesség nagy része, sőt a nemzet többsége azon a véleményen van és feltételezi, hogy a német kormányzat ezekre a rendszabályokra csak életfontosságú háborús szükségszerűségek követke-

tében volt kényszerítve. Szükség azonban, hogy ez a feltevés és hit meggyőződéssé szilárduljon meg.

Mind német, mind magyar részről törekedni kell, hogy Magyarország mielőbb megváltást nyerjen ebből a megalázott helyzetéből: hogy a megszálló hadsereg az ország területének belsejéből eltávolíttassék, helyét a magyar hadseregnek átadja, s ugyanúgy, hogy a többi német hatóság is megszűntesse hivatali ténykedését, és funkcióit a magyar hatóságoknak átadja. Aki bűnös, az állíttassék magyar polgári és katonai bíróság elé, illetve ha törvényeink úgy rendelkeznek, a parlament elé.”

(A német nyelvű eredeti fordítását közli:

Horváth László Béla:

Hóman Bálint utolsó évei /1945–1951/.

Sic Itur Ad Astra, 1993/2–4, 168–171. o.)

tikában elhangzott érveket és többnyire politikai – nem pedig szakmai – álláspontokat. Ezért ez esetben nem a többféle, olykor egymással ütköző dokumentumokat gondosan összehasonlító, azok alapján óvatos véleményt formáló és sokszor magukban is kételkedő történészek, hanem sokkal inkább az egyetlen igazságot kimondó, ítéletet hirdető, a bűnösöket megbüntető, az ártatlanokat fölmentő bírák körébe sorolja magát. Csakhogy egy bírónak sokkal könnyebb döntenie egy időben hozzá közel eső, viszonylag ismert eseményeket elemző és (általában) tanúk sokaságát felvonultató ügyben, mint egy történésznek, aki olyan múltbéli cselekményeket vizsgál, amelyeket megszólalni már nem tudó kortársak és védekezésre képtelen vádlottak követtek el. Ráadásul egy jó bírónak a terhelő és a mentő körülményeket egyaránt figyelembe veszi, nem kizárólag az előbbieket alapján ítéli. Erre még Hóman 1946-os, Budapesti Népbíróság előtt folytatott elsőfokú perében is ügyeltek.

HÓMAN ÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR ANTISZEMITIZMUS

Az a szemlélet, amellyel Ungváry kizárólag Hóman antiszemitizmusát – ráadásul az antiszemitizmust a holokauszt utáni, nem pedig az előtti értelmében definiálva – vizsgálja, rendkívüli veszélyeket rejt magában. Hiszen akko-

HÓMAN A SZOVJETUNIÓ ELLENI HADBA LÉPÉSRŐL

1946. MÁRCIUS 18.

„Hadiállapot kimondásánál az is döntő szerepet játszott, hogy a németek részéről burkolt fenyegetésben volt részünk, amely később, amikor 1944. márciusban a Kormányzó urat kivitték Hitlerhez meglátogatására, nyílt fenyegetéssé vált. A németek azzal fenyegettek meg bennünket, hogy ha nem parírozunk, megszállják az országot román, horvát és szlovák csapatokkal. Azt pedig mindannyian tudtuk, hogy ez az ország teljes kifosztását jelentette volna. A második momentum az volt, hogy Romániában akkor kezdődött meg Antonescu részéről Észak-Erdély visszazserzésére irányuló erős propaganda. Arról is szó volt, hogy ha a hadüzenethez nem járulunk hozzá, Erdélyt, amelyet egy fél éve szereztünk csak vissza, újra el fogjuk veszíteni. Ezek olyan momentumok voltak, amelyek a minisztertanácsot a határozat kimondására bírták annál is inkább, mert a honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a magyarság részvétele inkább szimbolikus jelentőségű lesz és a hadseregünk értékeiből nem fogunk nagyobb kontingenst rendelkezésre bocsátani.”

(Részlet népbírósági vallomásából.

BFL, Hóman-per)

riban az antiszemitizmus általánosan elfogadottnak, „politikailag korrektnek” számított, s kevés olyan jelentős politikusa volt Európának vagy az USA-nak, akiket a mai fogalomhasználat alapján ne tekinthetnénk antiszemitának. Ugyanilyen történetietlen próbálkozás a mai emberi jogi kívánalmakat számon kérni egy olyan korszak képviselőin, amikor ezek még ismeretlenek voltak. A történelem eseményei és személyiségei ugyanis soha nem osztályozhatóak a róluk író historikus korának elvárásai, illetve a fekete-fehér ellentétpár alapján. Hóman is nagyon sokszínű egyéniség volt, akiről – ha róla a gondolkodását amúgy sem meghatározó, csak érett férfikorától kimutatható zsidókkal szembeni ellenérzését lefejtjük – egészen más portrét is rajzolhatnánk, mint amelyet Ungváry. Tágabban: elfogult egyoldalúsághoz vezethet, ha valaki egyedül az antiszemitizmuson keresztül törekszik az ellenforradalmi rendszert jellemezni.

Ungváry Krisztián álláspontjával szemben úgy vélem: kétségtelen, hogy Magyarországon a két világháború közötti időszakban – elsősorban a társadalom jelentős részének a többnyire csak „zsidóuralomnak” tartott Tanácsköztársaság alatti tapasztalatai következtében – igen erős volt az antiszemitizmus, amelynek legfőbb szítói az egyetemi és főiskolai társadalmi egyesületek, illetve az 1930-as évek elejétől megerősödő szélsőjobboldali pártok

RÉSZLET A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG HÓMAN ELLENI ÍTÉLETÉNEK INDOKOLÁSÁBÓL 1946. MÁRCIUS 23.

„A büntetés kiszabásánál a népbíróság enyhítő körülményként mérlegelte vádlott idős korát, betegségét, azt a körülményt, hogy mint történetudós a magyar tudományos életet számos értékes munkával gazdagította, az üldözések alatt az izraelita egyházat – bár kezdeményezője volt az ellene irányuló jogfosztó rendelkezéseknek is –, továbbá több üldözött és baloldali embert támogatott. Nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette azt is a népbíróság, hogy Hóman Bálint volt az egyedüli az akkori politikusok, miniszterséget viselt emberek közül, ki a németek 1944. március 19-én történt bevonulása után felemelte szavát a német megszállás ellen, sőt levelet intézett a német

kormány itteni megbízottjához, Veessenmayer követhoz, amelyben tiltakozott a megszállás ellen.

Ezzel szemben súlyosbító körülményként vette figyelembe a népbíróság a halmazatot és azt a körülményt, hogy neki mint történelemtudósnak kivételes tudásánál és intelligenciájánál fogva tisztában kellett volna lennie németbarát politikájának helytelen voltával és a bekövetkező eredményével, ő azonban ennek ellenére mindvégig kitartott a német vonal mellett.

Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológiai rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon kifelé a legteljesebb németbarátságot, a né-

metek legteljesebb kiszolgálását hirdette, és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállóknak, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt még maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart. Ezeket a körülményeket, főként azonban a német megszállás elleni tiltakozását olyan nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette a népbíróság, hogy vádlottal szemben a legsúlyosabb büntetés kiszabását mellőzendőnek találta.”

(BFL, Hóman-per)

voltak. Ezt az antiszemitizmust a Bethlen-, sőt a Gömbös-kormányok idején is sikerült részben semlegesíteni. S miközben a numerus clausus következtében már a húszas években megkezdődött a zsidóság szabad értelmiségi pályákon megfigyelhető, rendkívül erős felülreprezentáltságának visszaszorulása, részben éppen emiatt a gazdasági pályákon nem csökkent, néhol még növekedett is a súlyuk, és a zsidó származásúak irányította cégek és vállalatok gazdasági ereje is gyarapodott. Ugyanakkor a demográfiai adatok az izraeliták – különösen a fiatalabb korosztályok – számarányának fokozatos csökkenését mutatták. Az 1938-tól elfogadott zsidótörvények

ugyan durván sértették az állampolgári jogegyenlőséget, egyben azonban lehetővé is tették, hogy a magyarországi zsidóság – Európa többi részéhez viszonyítva – 1944. március 19-ig még mindig viszonylagos épségben élte át e szörnyű megpróbáltatásokat.

Hóman Bálint nem kezdeményezte és nem alakította aktívan a zsidótörvényeket, de vitathatatlan, hogy elfogadó magatartásával hozzájárult a jogfosztás szentesítéséhez. Három esetben pedig – 1. a középiskolai numerus clausus (enyhítésekkel végrehajtott) bevezetése; 2. a zsidók kizárása a sportegyesületekből; 3. az izraelita vallásfelekezet állami és községi támogatásának megvonása,

bevetből elismertté visszafokozása – részben politikai nyomásra, részben a zsidótörvényekhez való, rosszul értelmezett alkalmazkodási kényszer eredményeként maga is részt vállalt azok létrehozásában.

Mindez azonban semmiképpen sem jelentette, hogy ő lett volna a holokauszt egyik előkészítője. Annak bekövetkezte ugyanis nem az antiszemitizmust elfogadó, a jogfosztásokat csakugyan érvényesítő – ám a zsidók teljes vagyonelkobzását, életlehetőségeinek elvételét sohasem szorgalmazó – belső magyar fejlődés, hanem a külső beavatkozás, a német megszállás eredménye volt. Ha nem így lett volna, nem menekülnek – a

THIENEMANN TIVADAR AZ EMBERI ELŐRELÁTÁS KÉPESSÉGÉRŐL – ÉS HÓMAN ÚJBÓLI ELISMERÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL • 1984

„Szeretnék itt egy népszerű következtetés ellen óvást emelni. Nem lehet, nem szabad a jelent felelőssé tenni a jövő előre nem látott és kiszámíthatatlan következményeiért. Minden „jelen” előkészíti a »jövőt«, a »ma« előkészíti, sőt föltétele a »holnap«-nak. De ne vádoljuk a mai embert, hogy nem »látta előre«, mit hoz a holnap. Az előrelátás nagyon kétséges, korlátozott emberi képesség. Viszszanézni sokkal könnyebb, mint előrelátni. Ezt azért mondom, mert a jó magyar fajvédő gondolkodók nem tudhatták, nem láthatták előre, hogy a fajgyűlölet micsoda szégyent és gyalázatot fog hozni a mai emberiségre. A magyar nép-faj apostolai, mint Szabó Dezső, Ady Endre, Horváth János, mind a »népiesek«, Németh László »tömény« és »híg magyarjai« nem tudhatták, nem is sejtették, hogy a faji

gondolat örült fanatikusai a gondolatot tömeggyilkosságra fogják fordítani. [...]

Lukács [György] esetét azért hoztam föl, mert ő mint oly sokan, nagyon sokan zsidó sorstársai között, az orosz forradalomban látták az antiszemitizmus gyógyszerét. Nem láthatták előre, hogy mit hoz az orosz forradalom. Sztálinban egy diktátort hozott, aki Hitlernél véresebb, kegyetlenebb gyilkosa volt embertömegeknek, különösen zsidóknak. [...]

Kelet felé áhítoztak a zsidók egy jobb jövő reményében, és ma a kommunista Orosz-Szovjetunió Izraelnek legádázabb ellensége. Ezt a jövőt nem lehetett előre látni.

De ez áll Hitler esetében is. Lukács György az »Ész Trónfosztása« c. könyv[é]ben szinte mindenkit, aki német Hitler előtt élt,

írt és gondolkodott, Hitlerért akart felelőssé tenni. Ez a logika megtévesztő és hamis. Ahogy Lukácsot nem tehetjük felelőssé Sztálin tömeggyilkosságáért, úgy senki kiváló német gondolkodót nem tehetjük felelőssé, nem vádolhatjuk »prefasziszták«-nak, mert Hitler előtt éltek és gondolkodtak. [...]

Ezeket nem a mai generáció számára írom. Talán lesz egy olvasóm a jövőben, aki ma még meg sem született. Tudom és hiszem, hogy lesz majd valaki, majd ha kétezer x-t írnak dátumnak, aki exhumálni fogja Hóman Bálint hamvait, és méltó síremléket állít annak, aki Szekfüvel együtt minden időkre tudatosá tette a nemzet történeti önismeretét.”

(Thienemann Tivadar: *Az utókor címére.* Pécs, 2010. 122–124. és 52. o.)

„Az első zsidótörvény után: „Minden hivatalban, minden foglalkozási ágban akadtak emberek, akik úgy érezték, a zsidóktól elvett vagyonnal és állással pótolhatják most már azt, amit a múltban nem tudtak megszerezni. Ez a kapzsi zsidógyűlölet természetesen nem egyszerre gyulladt föl; savanyú füstje már évtizede terjengett a magyar életben. [...]

A valóság másik arca, hogy ilyen feltételek mellett is, még hat éven át – 1944. március 19-ig, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot – a magyar zsidóság nagy tömegében sértetlen maradt. A zsidótörvények megalázták emberi méltóságát, alattomosan csorbították állampolgári jogait, korlátozták jövedelmét. De ilyen megalázó és igazságtalan feltételek mellett a valóságban mégis az történt, hogy még hat éven át minden magyarországi zsidó állampolgár a lakásában maradhatott, és nagyjából folytathatta polgári foglalkozását. A közhiva-

talokban nyugdíjazták a zsidó származású hivatalnokokat, egyes foglalkozási ágakban kényszerítették a munkaadókat, hogy zsidó munkatársaikat bocsássák el a szolgálatból, sajtóban, színházban lehetőleg eltanácsolták a zsidó újságírók, színészek szerepelését [...].

Ilyen torzan, ilyen galád és kegyetlen közjátékok árán, amilyen több tízezer magyar zsidó munkaszolgálatos megkínzása és feláldozása volt, a hivatalos körök, amelyek a nyilvánosság előtt tajtékzó szájjal fújták a zsidóellenes szólamokat, és valószínűleg szívükben is őszintén antiszemita voltak, megmentették a németek és magyar cinostársaik elől a nyolcszázezer lélekszámú magyar zsidóságot. [...] A zsidótörvényes, a reakciós, a munkaszolgálatos Magyarország ezekben az években [...] a környező és távolabbi államok számára a zsidóság és a politikai menekültek asyluma volt.” (Márai Sándor: *Hallgatni akartam. Budapest, 2013, 44–47. o.)*

CHORIN FERENC VISSZATEKINTÉSE A MAGYARORSZÁGI MENEKÜLTEKRŐL 1944 OKTÓBER

„Hidd el, Magyarországon több menekült volt (lengyel, zsidó), mint bárhol a világon, és azt hiszem, úgy velük, mint a franciákkal igen emberségesen bántak.”

(*Strasserné Chorin Daisy – Bán D. András: Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből /1879–1964/. Budapest, 1999, 183. o.)*

magyar zsidótörvények meghozatala után – a környező országokból, sőt, még Nyugat-Európából is zsidók ezrei Magyarországra, ellenkezőleg: tömeges lett volna a magyar zsidók kivándorlása. E rendkívül ellentmondásos és torz helyzetet kiválóan jellemezte Márai Sándor.

Vitathatatlan, hogy 1944. március 19-ét követően az egymás után hozott zsidórendelkezések, a gettósítások és a deportálás végrehajtásában a német jóváhagyással kinevezett kormány és a magyar közigazgatási szervek tevőle-

sen vettek részt, ezt a szégyenfoltot nem lehet kitörölni a 20. század magyar történetéből. Még akkor sem, ha a németek – politikájuk és a zsidóüldözés szervezett megvalósításához – Európa minden országában találtak a magyarokhoz hasonló, készségesen segédkező szövetségeseket. Ebben azonban Hóman Bálintnak már semmiféle szerepe nem volt. Éppen ellenkezőleg: politikusként egyedül mert tiltakozni a német megszállás miatt, s számos zsidó tudós és művész mentesítésének megszerzéséért

járt közben. Egyértelmű, hogy óriásit hibázott, amikor a magyar országgyűlés tagja maradt, még akkor is, ha ez azzal járt, hogy az esztelen törekvéseket igyekezett fékezni. Felelősségét a perében maga is beismerte. Polgári Demokrata Párti népbírójával, László Gézával egyetértve – és Ungváry Krisztiánnal vitatkozva – azonban magam is úgy gondolom, hogy büntetése túlzott mértékű volt, s nem lett volna szabad teljesen megfosztani őt történetírói munkássága folytatásának lehetőségétől. ♦

LÁSZLÓ GÉZA NÉPBÍRÓ KÜLÖNVÉLEMÉNYE A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG HÓMAN-PERBEN HOZOTT ÍTÉLETÉRŐL 1946. MÁRCIUS 23.

„Hóman Bálint alanyi és tárgyi bűnösségénél 3 szempontot veszek figyelembe.

Először azokat a bűnöket, amelyeket tevőlegesen saját elhatározásával követett el, vagy amelyeknek elhatározásában részt vett. Ezek a Bár dossy-kormányban az 1939-i [valójában 1941. június 26-]i minisztertanács háborúba lépése és részben a per folyamán ismertett beszédét [számos beszédét ismertették a perben] és a zsidótörvények megszavazásai.

Másodsorban azon bűnök, vagy hibák, amelyekbe az adott helyzetben sodródott. Ezek az

inkriminált beszédek másik része, a nemzeti bizottságban, a soproni parlamentben való részvétele és a német kultúregyezmény létrehozása, habár itt figyelembe veendő, hogy ugyanilyen egyezményeket kötött a lengyelekkel, finnekkal, jugoszlávokkal stb., és nem rajta múltott, hogy a többi nyugati államokkal az ugyanilyen mértékben nem sikerült.

Ugyancsak nem rajta múltott, hogy a második bécsi döntés alkalmával kiszarolt kisebbségi szerződés következtében a kultúrexpanzió egészen más irányt vett, mint a valószínű eredeti elgondolás.

Mindezekben természetesen magamévá teszem a vádhatóság álláspontjának nagy részét.

Harmadsorban magamévá teszem azonban a védelem álláspontját abban a tekintetben, hogy ő nemcsak egyes üldözött személyek érdekében lépett közbe, hanem intézményesen igyekezett a zsidótörvények túlkapásait ellensúlyozni a Ferenc József Rabbiképző esetében.

»Et last but not least« az élete kockáztatásával Veesenmayerhez intézett bátor hangú és az egész nemzet óhaját kifejező egyetlen memorandum.

Súlyosbító körülménynek veszem a Telekinek visszavárólag

átadott ad memoriam feljegyzéseket.

Ha most a felsorolt enyhítő körülményeket a mérleg másik serpenyőjébe vetem és a mérleg nyelvének lengését lelkiismeretem teljesen szabaddá teszi, úgy vélem, hogy a 92. § bővebb alkalmazását kellett volna gyakorolni, és jóval enyhébb ítéletet hozni, annál is inkább, mert magyarok oly kevesen vagyunk, és a vádlott egyébként értékes tudományos munkásságát nem nagyon nélkülözhetjük, és a jövőben – évek múltán, a vihar elültével – még hasznunkra fordíthatjuk.”

(*BFL, Hóman-per*)